

ТРАГІЧНА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ОБ'ЄДНАНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ: ДОГОВІР УГА З БІЛОГВАРДІЙЦЯМИ

Об'єктивні історики завжди звертали увагу на суперечливість реалізації Акту злуки від 22 січня 1919 р., на неоднозначність соборницького процесу. Чи не найнаочніше це підтверджується досвідом військового будівництва, точніше спробою вибудувати об'єднаний фронт двох збройних формацій УНР і ЗУНР — Дієвої армії й Української галицької армії.

Юридичну підставу непростих колізій було закладено самим способом, логікою заключення Акта соборності.

В Універсалі Директорії від 22 січня 1919 р. говорилося: «Вітаючи з великою радістю крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила тую злуку прийняти й здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народної Республіки від 3 січня 1919 року»¹.

23 січня в перший день роботи Трудового конгресу України поряд з Універсалом Директорії офіційно було затверджено згадану ухвалу УНРади від 3 січня. А в ній зазначалося: «До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган»².

¹ Україна. — 1919. — 24 січня.

² Цит. за: Лозинський М. Галичина в 1917–1920 рр. — Відень, 1920. — С. 68.

Іншими словами, задекларувавши нерозривну єдність, насправді встановлювався подібний до конфедеративного зв'язок між двома українськими державними утвореннями з окремими урядами, системами адміністрації й збройними силами.

Ця організаційна окремішність зберігалася навіть тоді, коли територія ЗУНР була повністю окупована польськими військами, а її уряд, разом із армією, опинився на території, контрольованій Директорією. По суті вимушене оформлення об'єднаного українського фронту не могло стати ефективним феноменом, надійним знаряддям захисту суверенітету, зміцнення соборної держави.

Якщо кількість провідників, урядовців ЗУНР при цьому була порівняно незначною, то військова формація УГА виявилася такою, що в кілька разів переважила Дієву армію УНР. Найвірогідніша цифра, що побутує в історіографії — 80-100 тис. чоловік³. Це, за певними оцінками, мінімум у 2 рази, а то й у 5 раз перебільшувало чисельність Дієвої армії.

Таким чином майбутнє УНР, тепер уже в умовному наддніпрянському вимірі (без ЗОУНР) за ситуації продовження й загострення громадянської війни, ескалації інтервенцій, вирішальною мірою потрапляло у залежність від позиції УГА. Керівництво ж останньої (генерали М. Омелянович-Павленко, О. Греків, М. Тарнавський) не лише не корилися Головному отаману С. Петлюрі, а й конкурували, навіть конфліктували з командуванням Дієвої армії, її Штабом. Загалом у чомусь (хоча далеко не у всьому) можна зрозуміти настрої галичан.

За перше півріччя 1919 р. вони переконалися в марності розрахунку, що з допомогою військових сил УНР вдасться протистояти полякам, не допустити окупації ними території

³ Див., напр.: Історія українського війська. — Л., 1992. — С. 537, 548; Солдатенко В., Савчук Б. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. — К., 2004. — С. 50; Левченко О. Об'єднані українські армії у 1919 році: чи можлива була перемога? // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (До 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.): Збірник. — К., 1999. — С. 182.

ЗУНР. А надалі посилювалося усвідомлення того, що й у перспективі з допомогою апробованих уже воєнних варіантів навряд чи вдасться повернутися на рідні терени. Тобто, практична цінність ідеї соборності захиталася, поступово втрачалася.

І все ж, використовуючи ситуацію, що витворилася в результаті наступу денікінської армії територією України у напрямку на Москву, впродовж серпня 1919 р. керівництво обох складових українського фронту змогло налагодити певну координацію дій, провести комбіновані операції і, зрештою, буквально на півдоби 31 серпня зайняти Київ. Як відомо, зроблено це було групою генерала А. Кравса, однак тут же столицю було залишено денікінцям⁴.

Незважаючи на те, що загалом УГА майже не мала втрат (всього 2 тис. чоловік), здобувши натомість чималий бойовий досвід, залишення Києва надто негативно позначилося на всьому об'єднаному фронті, особливо ж — на УГА. Серед її вояків посилювалися настрої повернення в рідний регіон. Підживлювало негативні тенденції різке загострення суперечностей між С. Петлюрою і Є. Петрушевичем.

Швидше ускладнило стосунки, додало недовіри, невпевненості в ближчу перспективу підписане 1 вересня перемир'я з поляками. Сторони (не лише наддніпрянці, а й галичани) зобов'язалися утримуватися від ворожих акцій. Однак це все ж убезпечувало тил перед невідворотністю зіткнення з Добровольчою армією.

Щоправда, абстрактно можливим залишався варіант заключення українсько-денікінського антибільшовицького союзу. До цього підштовхували й англійські та французькі урядові кола, на які орієнтувалося керівництво ЗУНР і командування УГА. Проте непримиренну позицію зайняв А. Денікін. Так, у розпорядженні головнокомандування Збройних сил Півдня Росії штабу військ Новоросійської

⁴ Солдатенко В., Савчук Б. Назв. праця. — С. 50.

області від 1 вересня 1919 р. говорилося: «Ми Української республіки не визнаємо, — воюємо за єдину Росію і ніяких збройних сил, окрім російських армій, на території Росії не допускаємо. Тому петлюрівці повинні або роззброїтися, або залишити межі Росії»⁵.

Отже об'єктивно складалася ситуація: якщо галичани хотіли знайти порозуміння чи підтримку Антанти (а це було домінантою їх зовнішньополітичної орієнтації), вони повинні були волею-неволею підпорядкуватися А. Денікіну, його армії — як силі, яку беззастережно підтримував Захід. Воякам УГА просто фізично нікуди було подітися (навіть на відміну від наддніпрянців, які мали порівняно більше можливостей самозберегтися, коли б почали розходитися по домівках на своїй території). Отже курс на досягнення будь-якого компромісу з добровольцями міг бути досягнутим лише за умови розриву єдиного (об'єданого), соборного фронту.

Після київської катастрофи в оперативному відношенні УГА почала діяти окремо від формацій армії, які безпосередньо підлягали С. Петлюрі, Штабу Головного отамана. Така лінія ставала дедалі домінуючою, хоча час від часу робилися спроби відродити недавню єдність.

Тимчасом червоноармійські з'єднання, вдало маневруючи, ухиляючись від прямих зіткнень з українськими підрозділами, концентруючи сили для відпору денікінцям, відкривали останнім простір до безпосереднього наближення до лінії дислокації частин УГА.

Однак, із відступом радянських військ (такою можливістю для них була, зокрема, територія РСФРР), українські підрозділи, яким нікуди було відходити, залишалися сам-на-сам із добровольцями. А ті, вважаючи головним ворогом більшовиків, також були налаштовані на збереження людських і матеріальних ресурсів, навіть у випадках невідворот-

⁵ Российский государственный военный архив. Ф. 39540. — Оп. 1. — Д. 13. — Л. 449.

них зіткнень не прагнули досягти вирішальної перемоги над українськими загонами. Переваги ж вони мали очевидні. Галичани не могли розраховувати на скільки-небудь серйозний спротив кінноті донських і кубанських козаків, що блискуче володіли степовою тактикою боїв. Дедалі більших розмірів набувала деморалізація, що виливалася в масове дезертирство.

Виснаження (частково від бойових дій, а ще більше — від безупинних передислокацій) без опори на надійні бази, підтримку населення, сягало вже крайніх меж. Переламу в настрої не могли внести ні відвідини частин Є. Петрушевичем з підбадьорювальними промовами, ні вистави трупи колишнього українського театру у Львові⁶. УГА просто відкочувалася на захід. А Добровольча армія взагалі припинила бойові дії проти неї.

Різке зменшення чисельності УГА, втрата нею боєздатності в даний час значною мірою були пов'язані з невійськовими обставинами — епідемією тифу. Її сплеск не обминув і Наддніпрянської, Червоної та денікінської армій, але всі вони, як виявилось, змогли забезпечити своїм бійцям порівняно кращі матеріальні та санітарно-гігієнічні умови.

Фахівці вважають, що, крім того, імунітет галичан, які опинилися в незвичному природно-кліматичному середовищі й перебували в особливо тісному скупченні, сприятливому для поширення інфекційних хвороб, виявився слабкішим, зумовив вибухоподібне поширення епідемії. Додатковим чинником став майже повний брак лікарняного персоналу, ліків, харчів, належного фінансування. Колони галичан, що відступали, мали не стільки бойовий, скільки санітарний вигляд. Вони невпинно танули, так як по дорозі багатьох настигала смерть, а частину хворих доводилось залишати в населених пунктах, якими пролягав шлях відступу.

⁶ Див.: Савчук Б. Договір Галицької армії з Денікіним (листопад-грудень 1919 р.) // Галичина. — 2001. — № 5-6. — С. 278.

Перевтому й небойові втрати Начальна Команда УГА багато де в чому пов'язувала з попередніми невиваженими, невмотивованими командними діями С. Петлюри, його штабу. Оцінюючи заново похід на Київ (дискусії з претензіями до УГА, А. Кравса продовжувалися), галичани вважали, що зі стратегічного погляду задум виявився згубним. Набагато доцільніше було б зачекати, доки білі й червоні виснажать себе в невідворотній обопільній боротьбі, а не авантюрно «втискуватись» між ними. Необхідний уже на той час (на серпень 1919 р.) перепочинок дав би змогу зберегти й нагромадити сили, яких не стало в наступні місяці.

На початок листопада 1919 р. склалася настільки складна військово-стратегічна й політична ситуація, що протягом буквально кількох днів УГА могла або остаточно загинути, зникнути, або якимись неординарними кроками спробувати здійснити вже важкодосяжне і, навіть, малоймовірне — зберегти хоча б її ядро у надії на прийдешнє відродження всієї формації. Ні уряд Директорії, ні штаб Головного отамана в цей час не могли запропонувати бодай якогось виходу з кризи.

«Денник Начальної Команди Української Галицької армії» та інші матеріали засвідчують, що протягом жовтня 1919 р. Начальна команда постійно надсилала до канцелярії Диктатора ЗУНР Є.Петрушевича звіти про катастрофічний стан Галицької армії. Їхній зміст зводився до того, що більшість вояків — 30 тис. — була хворою на тиф, а решту — 20 тис. стрільців — з бойових і тилових формацій, неминуче очікує така ж участь. Проте політичне керівництво ЗУНР не здійснило реальних кроків для покращання ситуації, «рішуче забороняло «ведення «всяких переговорів» з білогвардійцями, яке пропонувало командування УГА⁷.

Хоча союз з А.Денікіним зумовлювався дійсно надзвичайно складним становищем, в якому опинилася УГА у Наддніпрянській Україні, його все ж навряд чи можна вважати

⁷ Лозинський М. Назв. праця. — С. 189.

невідворотним. Тим більше цей факт не слід розглядати як зміну (чи ж то зраду) ідейних переконань вояцтва. Просто у стратегічних поглядах командування він виявився найдоцільнішим виходом із конкретної критичної ситуації. В даному випадку, очевидно, можна погодитися з твердженням І. Мазепи, що якби проти галичан стояли поляки, то ніякі страхиття тифу та інші несприятливі умови боротьби не примусили б до такого кроку. Він зумовлювався «окремою психологією»: «Хоч з чортом, тільки не з поляком!»⁸.

Уже після здачі Києва галицькому політичному і військовому керівництву постійно закидалося «денікінофільство», а укладення договору між УГА та Добрармію дало наддніпрянським політикам «незаперечні аргументи», що галичани насправді є «зрадниками». Проте слід визнати, що наддніпрянський табір сам підштовхував галичан до такого трагічного кроку. Про це, зокрема, засвідчують відомі директиви Штабу Головного отамана про ставлення до Добрармії, які він видав напередодні та після походу об'єднаних українських армій на Київ. З одного боку, події 31 серпня і 1 вересня дали перший досвід порозуміння між командуванням галицької та денікінської армій, а, з іншого, сам С. Петлюра вислав власні делегації з метою погодження стосунків з Добрармією⁹. І лише високомірна незговірливість А. Денікіна та його генералів стала нездоланною перешкодою на шляху реалізації планів Голови Директорії і Головного отамана військ УНР. Слід сказати, що останній, за свідченням того ж І. Мазепи (ім немає підстав не довіряти) готовий був у скрутні моменти і на замирення та союз з більшовиками¹⁰. І знову «винною»

⁸ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. — Ч. II. — Мюнхен, 1951. — С. 131.

⁹ Див.: Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. — К., 1995. — С. 206; Солдатенко В., Савчук Б. Назв. праця. — С. 84-85.

¹⁰ Мазепа І. Назв. праця. — С. 121 — 122.

у зриві задумів С. Петлюри була противна сторона. Так що, враховуючи означене, у наддніпрянців було небагато підстав виступати у ролі суддів галичан, що повинно обов'язково братися до уваги неупередженими дослідниками.

Намагання не допустити розвалу єдиного фронту з допомогою низки нарад, до яких весь час вдавався С.Петлюра, провалилися¹¹.

За таких обставин 29 жовтня 1919 р. командувач УГА генерал М. Тарнавський самовільно вислав делегацію до денікінців. Вона мала «формально-офіційне» доручення з'ясувати можливості для обміну полоненими, але насправді головне завдання полягало в узгодженні платформи для укладення перемир'я¹².

Зустріч українських парламентарів з уповноваженим Добармії командиром групи генералом Я. Слащовим відбулася лише ранком 1 листопада на залізничній станції Зятківці. Хід переговорів та пошук платформи для укладення угоди докладно з'ясовуються в щоденниках присутніх на них О. Левицького та сотника Начальної команди Г. Коха¹³. Галицька делегація запропонувала денікінцям укласти перемир'я з обома українськими арміями, мотивуючи це тим, що їхні частини «перемішані» на фронтах і вони спільно воюють проти більшовиків. У відповідь Я. Слащов заявив, що згідно з наказом команданта Правобережного фронту генерала М. Шиллінга він має право вести переговори тільки з Галицькою армією як «екстериторіальною» формацією, що силою обставин виявилася відірваною від теренів свого національно-державного утворення, за межами своєї держави.

¹¹ Доценко О. Літопис української революції. — Матеріали й документи до історії української революції. — Т. 2. — Кн. 4. — К., Львів, 1924. — С. 266–268; Кох Г. Договір з Денікіним (від 1 до 17 листопада 1919 р.). — Львів, 1930. — С. 20.

¹² Кох Г. Назв. праця. — С. 17.

¹³ Там само.

Натомість армія С. Петлюри вважалася за «групу повстанців», в якій служать «громадяни Росії», тому вони повинні скласти зброю, розійтися по домівках та чекати мобілізаційних наказів. Після з'ясування позицій обох сторін денікінцям передали проект документа, запропонований М. Тарнавським, який міг стати основою для дальших переговорів¹⁴.

У відповідь денікінський штаб 2 листопада запропонував Начальній команді зустрічний проект договору¹⁵. 5 листопада в розташування Добрармії прибула друга делегація від М.Тарнавського. Її очолював майор А. Ерле. Після узгодження обопільних пропозицій і варіантів наступного дня був підписаний (з українського боку це зробили майори А. Ерле, О. Лисняк і сотник О. Левицький) протокол договору. Гадається, він заслуговує на повне відтворення:

«1. Галицька армія переходить у повнім своїм складі з етапними установами, складами і залізнодорожним майном на сторону російської добровольчої армії і віддається в повне розпорядження головного команданта озброєних сил Півдня Росії через команданта військ Новоросійської області.

2. Галицька армія під час перебування під згаданою командою не буде вжита до боротьби проти перебуваючої на фронті армії Петлюри; до хвилі одержання дальшого завдання одводиться її в запілля.

3. Галицьке правительство застановлює часово, з огляду на недостачу території, свою діяльність і переходить під опіку російської добровольчої команди. До часу визначення місця його осідку переселиться галицьке правительство в Одесу, куди негайно виїде.

4. При вищій штабі галицьких військ будуть приділені представники російської добровольчої команди в цілі вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністративного та господарського характеру.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Див.: Левицький О. Назв. праця. — С. 134.

5. Цей протокол входить в життя з днем його підписання. Від цього дня галицька армія вповнює всі розпорядження добровольчої команди.

6. Галицька армія починає 25 жовтня (ст.ст.) зосереджуватися в районі Погребище — Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками, про внутрішнє життя Галицької Армії і права зносин Галицького Правительства з закордонними державами, остаються не вирішеними до часу одержання вияснень від ген. Денікіна. В тій цілі галицька делегація, виділивши одного представника для вручення цього протоколу Начальній Команді Галицької Армії, висилає двох других представників в Одесу, в штаб військ Новоросійської області.

8. Для улекшення взаємних зносин обов'язуються обидві сторони вже зараз перевести спільну телеграфну зв'язь по Морзе, причім, лінію до місцевости Липовці установлюють добровольці, а дальше до Винниці Галичане»¹⁶.

Прем'єр уряду УНР І. Мазепа лаконічно констатує з приводу угоди: «Зміст договору був страшний»¹⁷.

Мабуть, з останньою оцінкою важко не погодитися, особливо, коли мати на увазі те, що сталося з соборною державою ще до кінця 1919 р.: спроба створення єдиної української держави, оборони її від ворожих зазіхань зазнали очевидної невдачі, позбулися скільки-небудь оптимістичної перспективи. За умови розвалу об'єднаного фронту іншого результату не могло й бути.

¹⁶ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928. — С. 156–157; Мазепа І. Назв. праця. — С. 137.

¹⁷ Мазепа І. Назв. праця. — С. 137.